

**ХРИСТИЯНСКИ КУЛТОВИ СРЕДИЩА ПО ГОРНОТО
ТЕЧЕНИЕ НА РЕКА ПАЛАКАРИЯ, САМОКОВСКО
(Част I, с. Алино, Тоше Стаменков Рогачев)**

Росен Р. Малчев

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика “Онгъл”

Настоящата работа описва християнските култови средища в землището на село Алино, Самоковско, чрез текстовете на разказвача Тоше Стаменков Рогачев. Тя по същество представя откъси от дешифрами на разговори с информатора и съдържа негови отговори на насочващи въпроси, зададени от записвачите Росен Малчев и Константин Рангочев през м. юли 1989 година. Използваните материали се съхраняват в Архива на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”.

Тоше Рогачев е роден през 1914 година в село Алино. Завършил е трети прогимназиален клас, а след това Военно училище в София с чин подофицер. От 1936 до 1948 година е военен в София. Участва във втората фаза на Отечествената война. След това е уволнен по политически причини и се връща на село, а от 1956 до 1969 година, когато се пенсионира, работи като строителен работник в София. След това живее отново в Алино до смъртта си през 1990 година.

Дядо Тоше бе изключително интелигентен човек. Той пръв сред своите съселаяни бе осъзнал необходимостта да запише и съхрани за поколенията историята на своя род и на своето село. Притежаваше богат архив, където пазеше свои писмени бележки за краеведска книга, която не успя да довърши. След окончателното си завръщане на село през 1969–1970 година бе обиколил землището на Алино и направил подробна окомерна карта на района с над 220 топонима, наречена от него „карта на око в представа”.

Представянето на изворовия материал, записан от дядо Тоше във вид на подбрани откъси от дешифрами, бе наложено от няколко обстоятелства.

Най-напред трябва да се изтъкне високата образованост и природна интелигентност на разказвача. Неговите възможности да се „дистанцира” от описваните обекти и събития и да ги оценява от

позицията на едно „модерно“ историческо съзнание. Успоредно с това той оставаше свързан с механизмите на фолклорното познание за света и често разсъждаваше с категориите на фолклорния историзъм. Съществуването на тези две насоки в неговото мислене свидетелстваше за наличието на една особена концептуална картина на света, която най-добре може да бъде представена чрез неговите собствени разсъждения.

Друга причина за подобен подход в интерпретирането на изворовия материал бе стремежът на записвачите да не натрапват своето присъствие по време на разговора с информатора. Този път към извличане на знания бе изпробван в последните години по време на фолклорни проучвания в Средните Родопи и Самоковско и доказва своето място в методиката на теренната фолклористика.

Намесата на автора тук идва „пост фактум“ и не касае „потока на съзнанието“ на разказвача по време на записа, а подредбата на информацията, получена от него, с оглед последващите задачи на конкретното изследване. Така се запазва възможността всеки следващ изследовател да работи с архивизирания автентичен материал, без да се притеснява от неговото волно или неволно предварително „манипулиране“.

В този смисъл трябва да се обърне внимание на факта, че промените в живота на селското българско общество доведоха и до промени в позицията на разказвачите към тяхното „фолклорно знание“, а и към записвачите ги учени. Всяка намеса на записвача добавя щрихи към това ново отношение и променя автентичността на разказа.

Изворовата част на настоящата работа съдържа сведения за мястото на християнските култови средища в топонимната система на местната фолклорна култура и кратките прозаични текстове, свързани с тях. Болшинството от тези текстове могат да бъдат определени като топонимни предания, устни разкази и меморати. Те са допълнени от земеописателни и исторически сведения. Цитиран е и един еротичен разказ за молебен за дъжд на оброчището „Свети Илия“. Болшинството материали са записани по време на разговор с Тоше Рогачев по повод на неговата окомерна карта на селското землище. Някои от текстовете са преписани по същото време от архива на информатора. Те са обозначени с бележка в скоби.

В представения автентичен материал не са включени текстовете, събрани от записвачите с помощта на „Въпросника за събиране на материали за оброци и оброчни системи”, съставен от автора на настоящата работа през периода 1984–1993 година.

* * *

1. Християнски култови средища в землището на село Алино

1.1. *„Вика се на тия места в наше село „оброчища”. „Параклис” и „оброчище” е ено и също майче. Думата мисля произлиза от ‘обречено’ – ‘курбан с цел за помощ’. [...] На манастира „Свети Спас” е било събор, а на „Селска чеима” не е „оброчище”, а е „цръквище”.*

1.2. *„Нещо като знамение са тия оброчища, като увековечаване на верата. Мислим, че повечето е било, понеже са им говорили постоянно на хората за задгробния живот. Явявали са се като закрилници тия светии и хората са сънували знамение.”*

1.3. *„За да се постави оброчище се извършва некакъв религиозен обичай. Отива попа чете, а тоя, дете му се е присънило, коли курбана, ако е за частно лице. Ако е за целото село, сички плащат курбана в името на общината. И се постановява, че занаят на тва место че се служи молитва, че се прави и че празнуват сека година, та тоа светец да закрия селото. За отплата на светеца, дека че им помага, те ше му принасят жертва. Коли се курбан и занаят се поддържа същото.”*

1.4. *„Из нашето землище има следните такива места:*

Манастир „Свети Спас” – прави се събор там в едноименна месност;

Цръквище в местността „Селска чеима” – неизвестен патрон;

Черквата „Свети Никола” в селото;

Оброчище „Свети Гьорги” в едноименна месност;

Оброчище „Свети Рангел” под месността „Мрамор”;

Оброчище „Свети Тодор” в местността „Самовилник”;

Оброчище „Света Богородица” в месността „Рударски дол”;

Оброчище „Свети Илия” в съща месност;

Оброчище „Свети Чалъков Атанас” в месността „Дабо”;

2. Манастир „Свети Спас“

2.1. „Манастиро „Свети Спас“

2.1.1. *„Имаше предание за манастира „Свети Спас“, че некой си полски търговец водил добитък за Цариград – трговия да прави. И на местото на манастира го заварило лошо време. И той събрал добитъка там – има южно изложение – и той се спасил и добитъка. „Манастира се издържал спасил. И от спасението обещал да построи черквичка на Свети Спас, че се е спасил.“*

2.1.2. *„От собствена земя – дарения от часни имоти и стара си земя имал пак дадена от селото. Имал добитък собствен. Калугерите работили, а и на изполица давали земя. После по села ходели таксидиоти ли, какви беха, и събират по селата фасул, лук. А на „Свети Спас“ манастира дава курбан: „А да ходиме на събор на „Свети Спас“! На събора се колел курбан, ама не му четели калугерите, че немаат право, а се качвал алинския поп. Като не е имало Алино поп – това е било, още когато са ходили нашите на черквата „Свети Тодор, се е качвал да чете поп от некоя друга епархия – сигурно Поповяне и Ковачевци. А ено време манастира држал три епархии – самия той е епархия, Ковачевци и Поповяне – другата и Алино – третата.“*

2.1.3. *„Манастира зел да запада от 1911 година насам. Тогава го држал ковачевскио поп. И тогава манастиро искал да съди селото, за да вземе селската гора „Темната кория“ и „Коритняко“ в околностите на манастира. Алинци взели за адвокат известния самоковец Борис Хаджисотиров. Съдът се състоял на едно тепе около манастира, западно от „Остра могила“. На едната страна застанали поповете от целата околност и технио адвокат. Срецу тех алинци – около стотина души – и Борис Хаджисотиров. Татко, баща ми е бил там. Борис Хаджисотиров задал въпроса: „Кое е по-старо – селото или манастира? – и доказал, че понеже селото е по-старо, негова е гората, а манастира има права да ползва от нея колко едно домакинство, един „комин“ – така са се броили ено време. И още по време на съда поповете зели да си гладат брадите и да си гледат коните. Като спечелили, алинци ръкоплескали и викали „Ура!“ После отишли в черквата на манастира и там имало един*

надпис на гръцки език, който сигур е казвал коя година е строена черквата. И от патриотизъм ли, какво – Борис Хаджисотиров наредил да се заличи надписа, което, разбира се, не е било правилно, ама такова е било времето. Оттогава манастира западнал. И после нашию поп, като го държеше, зе да примъква вещи, утвари от манастиро дом си. И така.”

2.1.4. „Зане Шуманов знам, че е бил магер на манастиро. Тва е било след 1911 тодина. За други калугери от селото не ми е предавано.”

2.2. „Големо кале”. „Над манастира е.”

2.3. „Малкото кале”

2.3.1. „Имало там подземия.”

2.3.2. „На „Големото кале” не е имало нищо. А „Малкото кале” е строено след манастиро „Свети Спас” с оглед да го пази. И там се събирали некакви разбойници, които имали ятаци в Алино. И турците, като разбиват тия разбойници и превземат „Малкото кале”, изгорили и разпръснали селото. Тва трябва да е било некъде около началото на 19 век.”

2.3.3. „Казват, че турците като обсаждали укреплението, решили да спрат водата, за да изтощат защитниците. И зели ена камила. Тя обиколила и надушила водата на водопроводо и зела да рие. Тия спрели водата и така превзели „Малкото кале” турците. Може, обаче, тва предание по-късно да е прикачено, щото за да има има водоснабдяване, трябва да има извор по-високо от калето, а такъв извор нема...”

2.4. „Айдуков дол”. „Като са открили манастира, че там се крият айдуци и там са се крили. Те като са ги разбрали турците, след това са опожарили селото. Имали тука ятаци. Та като горело – „Алено” (червено), ама не е верно. Идва от име на жена. Има такова име.”

2.5. „Манастирската река”. „От манастира до „Селската река”.

2.6. „Кюнеца”. „От извора до манастира вода по кюнци е вървела, та целия дол така се казва. След това взели вода от кюнеца.”

2.7. „Сламник”. „Идва от купа слама. Сигурно е бил на манастира.”

2.8. „Попов скок”. „Оттук, като са отивали на манастира, имало е некой поп от Попови и тоа поп е ходил на манастира да служи, а они тука живеят близо и през „Попов скок” е минавал, на неколку скока отивал на манастира и си доождал дом. Тогава на поповете е имало голем ихтибар.”

3. „Цръквище”

„Има дзидове от черква. От северната страна на черквата има извор, който се казва „Селска чешма”. Оттам идва името и на целата месност. Там е било махала от Алино и са живеяли християни. Они слизат в селото по неизвестни причини и там после се заселяват татари.”

4. „Черквата „Свети Никола”

4.1. „След завръщането на черквата „Свети Никола” почнали да копят мъртвците не на гробището на старата черква „Свети Тодор”, а пред черквата, новата. Но се ишло неудобно. След закопаването на един двама отпред, взели да копят източно от черквата. Иначе щели да задръстат отпред.”

4.2. „За черквата „Свети Никола” местото са избрали по две причини. Турили са я на високо, да има видимост със старата черква „Свети Тодор” и да е на високо, да не я отнесе реката. Тука например, оброчищата „Свети Илия” и „Света Богородица” също имат видимост. За да си дават сигнал – може би таква нешто. После тоя извор, дека е в черквата, сигурно на времето е излизал отгоре и от тая цел да имат винаги светена вода в черквата, са го направили там, а и черквата построили върху него. Само попа може да използва тази вода да лекува с нея. Сами жените, ако земат, не лекува.”

4.3. „Цанили майсторите около 1850 година. Не се знае откаде са били – ни првите, ни вторите, но предполагам, че са били от Македония. Черква подобна в Самоков нема, а в околните села са по-нови. Нашта е най-стара. Черквата са я строили на стопански начала. Майсторите са живели у некоя къща. Може би у хаджи Стамен Чалъков. Събирали са пари от сека къща – казвало се е

„порез”. Според преценката на старейшините тука: „Таа по-богат род, тоя – по-беден, ше даде толко и толко!” Хранили са ги поред по къщите – може би е било на ден, дали е било на седмица? Първите майстори изкарали до свода и почнали свода. Преди да го склопат, да го свържат – от тежестта се е срутил, понеже свода са го дзидали с камъње и не сложили свързващи греди между северната и южната стена. И тия майстори избегали. След това станало нужда да трсат други майстори. Тогава, като се наложило да се иска нов „порез”, много родове са напуснали селото, понеже не могли да заплатат. А други, от други села са дошли, но от тех не са искали „порез”, понеже се сметали за новодомци. А тия, избегалите, къде се заселат, ако се праи такава постройка, нема да им искат от тех „порез”. Станало един вид разменки. Майсторо на новата група одменил свода да е от камъње, а да се иззида от стомни и грънци и увеличил или пък напълно турил свързващи греди. Завършили я през 1863 година.”

4.4. „Списък на родовете, които са се изселили от село Алино при строежа на черквата [...]: Бузови, Главеви, Граови, Манови, Трекякови, Шиклеви, Лупеви.” (Архив на Тоше Рогачев)

4.5. „Зографисването е пак станало обшо от ена страна, а за некои сюжети се е заплацало от некое домакинство. То ги пише там. Така горния праг на западната врата е заплатен от Мануил Попов, на който и пише датата 1863 година, която дата се смета за края на строежа на черквата. Черквата е зографисана главно непосредствено преди Освобождението.”

4.6. „Камбалото на черквата е купено от Гоце Делчев, ено време беше Неврокоп. Там са правени камбали. Имало един Дишилийски старец – Атанас. Отишли са ена година трима души. Тоа Атанас отишгъл на един баир, на страни от града и казал, посочил неколко камбали. Казал: „Че почнете да биете камбалите една по една, а ас ше слушам и ше дам знак с рѣка коя да вземем!” И другите двама биат от работилницата, къде са ги лели. Атанас дал знак и взели те това камбало. Тва става между 1863 година и Освобождението. [...] Ено време стоеше камбалото на камбанария на 10 метра юго-източно от южната врата на черквата. Камбанарията е правена

преди Освобождението – кога е купено камбалото, ама сега разрушиха камбанарията, оти имаше опаснос да падне. Сега камбаната я закачиха под навеса на черквата. Извадиха две стомни от свода и я сложиха, без да помислят, че може да падне свода. Ашлашка работа!”

5. „Свети Гьорги”

5.1. *„Оброчицето „Свети Гьорги” е на мушата с Поповяне и е общо за двете села. Обозначава границата. Даже са били под тоа дъб алинци, а под тоа поповянци. После се измешат като мине обода и хоро почнат да играят. Старите подпинуват, а младите играят. А и роднинство много имали Алино и Поповяне. [...] „Свети Гьорги” е оброчице за две села. „Свети Чалъков Атанас” за един род, а останалите били общоселски. „Цркъвицето” вероятно е било само на махалата в месноста „Селска чешма” преди да дойдат татарите. Манастира „Свети Спас” е на сички села от околноста.”*

6. „Свети Рангел”

6.1. *„Манастир е било. По времето на Теодоси II, управлявала е неговата сестра за сметка на него. Селото е било там и се е наричало Пулхерия. Сестра му мома е била, ама как се е казвала не знам. И мислим, че по това време Атила бил в Ниш и той е опожарил тоа град Пулхерия. И остава манастир после се е превърнало. Имало е некаква черква. Преди стотина години манастиро се е загубил.”*

6.2. *„Имаше деда Дишо Клисуранов – почина 1954-та година на 90 години. Та он имал чичо – калугер на манастира „Свети Рангел”. И чичо му като бил, манастира се порутил и той земал сичко и се преместил на Алинския „Свети Спас”.*

6.3. *„Свети Рангел” – това била селската черква преди опожаряването на Алино в края на 18 и началото на 19 век. После, като се подместило селото на днешното место, черквата станала манастир до средата на 19 век, а оттам-насам – оброчице.”*

6.4. *„На оброчицето има черквичка и стопански сгради малко – разрушени. Водат ги като параклисчета такива черквички. Джанки, впоследствие саморасли. Изворче, наречено „Свети Рангел”,*

със „света“ вода. Като гьол стои, ограден с камъни. Одеха да си мият очите там и слагаха на един шипок разни нишани – дребни работи: кърпи, ризи. Щом некой го заболат очите, казано е да се мие с таа вода. [...] На „Свети Рангел“ като ходеха, носеха икона от черквата „Свети Никола“. Клисара я носеше. Иконата беше на Свети Михаил Вадидушника. Клисара я носеше. Въобще, където по оброчищата немаше икони, носеха се от черквата. А имаше само на „Света Богородица“ икона в параклисчето. На „Свети Гьоргия“ немаше, а сега сложиха. [...] Служенето на „Свети Рангел“ се държеше докъм 1925 година.”

6.5. „Пчелини дупки“. „Таа вода сигурно са а правили да събира вода за манастира „Свети Рангел“.

6.6. „Момата“

6.6.1. „Саркофак на „Свети Рангел“. Та там е заровена жена от времето на Теодоси II, а Атила бил в Ниш, та там му било столицата. Имало село там Пулхерия, после имало манастир, но и той се затрил. А селото Атила го затрил.”

6.6.2. „Саркофак „Момата“ – пускаха пари вътре като тия, що пускат в „Народната градина“, „Паметника на свободата“ със същата цел – дарение за светията. Пускат и на оброчище, кога ходат, и така – некой случайно като мине покрай саркофага. Имаше един полунормален, та той от време на време ходеше и ги събирал тия пари и с тях пийваше, купуваше си цигари. В Горнооколското землище има такива скали като саркофага и може би от тях да е изсечен.”

7. „Свети Тодор“

7.1. „Самовилник“. „Преди да построят селската черква там имало черквичка „Свети Тодор“ и там са копаели мъртвъците. И сега дали от самовили, дали от друго и го кръстили. Ено време го разораа и извадиа сичко. Явявало се на хора, тва самовилите, нали са били суеверни, като са копаели старите гробища.”

7.2. „Самовилник“ е взело наименованието от оброчището „Свети Тодор“. Имало самовили уж се явявали там. Верата в оброчищата праи верата в самовилите. Те са били нещо като орисници, олицетворени жени и одят ношно време.”

8. „Света Богородица”

8.1. *„Най-почитано е било оброчището на Света Богородица, а другите са почти равностойни.”*

8.2. *„Оброчище, имаше параклисче. Беше сводесто като стая – сега е грамада камъни. Имаше амбразура каде олтара и врата от север.”*

8.3. *„На оброчището има черквичка с амбразура от източната страна откъм олтарчето. Разрушена е. Вратата беше от северната страна. Вътре нищо нямаше – само камък. Вкопано в земята на три стъпала. Нямаше забележително дърво – сега джанките после саморасли. Изглежда е строена през турско време. Към 1926 – 1927 година се срути ена част, а преди това 2–3 години беше здраво. Сега сичко е разрушено – има само част от свода. [...] След като падна свода [...], алинци после ходиха един път и това беше последното. 1934 година ли беше?”*

8.4. *„Една година прави молебен за дъш на „Света Богородица” оброчището и на другио ден падна град, та уби сичко. Казват, че Свети Илия се рассрдил, дето не са го правили молебена на неговото оброчище и ги наказал.”*

9. „Свети Илия”

9.1. *„Свети Илия” сигурно е сложено оброчището по присъняване, оти присъняванията са правени и за часно и за общо.”*

9.2. *„Оброчище. Нема нищо сега – малко каманье.”*

9.3. *„Големи камъни, повече близко до крушата от южната страна. Имало е черква, ама кое време. Там е имало и селски гробища. Имаше долу на 200–300 метра ена дупка като пещера. Уж, че одили по тунел под земята, разправат, и се молили там. Това е невероятно, що местото не позволява. По ли е стара черквичката била от „Свети Рангел”, не се знае това. А „Свети Тодор” е по-млад. Круша – викат ѝ „Крушата на Свети Илия”. Они две беа, майче. Се ми се струва, че две беа, а сега е една. „Крушата на Свети Илия” – за разлика имаше и от други круши. Една година беа клали големо животно – крава, вол – и беа събирали там, но понеже е много горещо време и силна работа, та не можеха да си позволят това*

нещо. Ена година – 1926 май беше, по това време падна градушка и уби житото. Оттогава почнаха и неделя да работят – узрее ли житото, трябва да се ожъне. Никой нема време да оди на черква. Веднъж се опитаа да го прават, ама оставиа. Из тия години да беше. Не одих тогава.”

9.4. „Копали са и на „Свети Илия”. Изглежда, че преди да се копат при старата черква „Свети Тодор”, щото селото е било не къде към „Свети Илия”, към завоя на пътя при стопанския двор. Около 1900 година съм чувал от баща ми, че там, на „Свети Илия” за последно закопали неколку човека и оттогава не са. Ама и тогава не са се виждали камъни-кръстове и не се е поддържало гробище.”

9.5. „Попово полъе”. „Калугерите, които служат на оброчищата „Света Богородица” и „Свети Илия” са работели тези имоти.”

9.6. „Сега ше ти распраим ена малко цинична. Имало един какво нашта на „Свети Илия” и да праят молебен за дъш. И отишла учителката с учениците. И чакали попо да дойде, ама он закаснел. И она нали длъжна да знае – там се преподаваше „Закон Божи”. Който не знаеше, го сметаха изостанал. И напраила молитвата. По ено време иде попо запъхтян. И тя му рекла: „Дедо попе, извинявай, аз немам брада, ама напраих молитвата!” А он се ядосал и рекъл: „Имаш, кучко, имаш ти, ама а криеш!”

10. „Свети Чалъков Атанас”

10.1. „На оброчицето има кръст, издялан от камък, около 50 санта висок. Немаше дърво по мое време, но може да е имало, зацо месноста се казва „Дабо”, та трябва да е имало голем вековен дъб. [...] Докъм триеста година ходеха на тва оброчище.”

10.2. „Сички оброчища са били на общинска мера. Даже „Свети Чалъков Атанас”, въпреки, че е на един род само. Тоа може би е сложен по присъняване. Казано му било: „Тука трябва да служите!” – и понеже им били наблизо имотите на Чалъкови и оттам идва името „Свети Чалъков Атанас”. И те са изпълнявали службите – само тоа род.”

10.3. „Хаджи Стамен Чалъков е родоначалник на Чалъковите и е роден около 1770 година. Сигурно той е сложил и оброка „Све-

ти Чалъков Атанас” в месноста „Дабо”. Хаджи Стамен Чалъков, който дълги години е бил съдебен заседател в Самоков през турско време, често е спасявал чрез неправилно преведена дума или застъпничество много българи от затвор или глоба. И са идвали при хаджията дълги години на прошка на Поклади пред Велики пости от благодарност, а хаджията, доволен за дългия път, дето вървели, ги дарявал след целуването на десницата му и им казвал: „Непрокопсаници такива! Пък друг път да внимавате, защото, ако не беше Дядо Хаджия, немаше да сте на тая трапеза, а щехте в затвора само просени да ядете!” (Архив на Тоше Рогачев)

11. „Макавей”

11.1. *„Дол. Светия има Макавей, от там отнекъде сигурно.”*

* * *

Изучаването на елементи на фолклорната култура чрез информацията само на един разказвач не е новост в методиката на българската фолклористика. То е било извършвано и преди с различна изследователска цел. В нашия случай желанието на записвачите на изворовия материал и на автора на този текст бе да разкрият част от знанията и отношението към света на един особен представител на днешното българско село. Той е носител на два типа „разбиране” за историята и настоящето на заобикалящата го действителност. Използва два типа „кодове” за „декодиране” на тази действителност. Притежава един разширен тезаурус, който съдържа и традиционните патриархални фолклорни схващания за света, и новите механизми за „превеждане” на информацията, характерни за „модерното” съзнание на новите времена. Съществуването на тези два типа менталност в съзнанието на един индивид ражда извънредно интересни резултати. А те може би ще помогнат на наблюдателния фолклорист да разкрие бъдещото битие на българската фолклорна култура.